

Хмельницький національний університет
Кафедра слов'янської філології

СЛАВІСТИЧНІ СТУДІЇ:
ЛІНГВІСТИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО,
ДИДАКТИКА

Випуск тринадцятий

Хмельницький 2023

Хмельницький національний університет

Кафедра слов'янської філології

**СЛАВІСТИЧНІ СТУДІЇ:
ЛІНГВІСТИКА,
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, ДИДАКТИКА**

Збірник наукових праць

Випуск тринадцятий

Хмельницький

2023

УДК 811.161.2'42:82:81

С 47

Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика : збірник наукових праць. Голова редколегії Н. В. Подлевська; відповідальна за випуск Н. М. Торчинська. Хмельницький, 2023. Випуск тринадцятий. 187 с.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри слов'янської філології (протокол № 11 від 16 червня 2023 року)

Редакційна колегія:

Войталюк С. В., Горячок І. В., Подлевська Н. В. (голова редколегії), Ранюк О. П., Серкова Ю.І., Станіславова Л. Л., Терещенко Л. В., Торчинська Н. М. (відповідальна за випуск), Торчинський.

Збірник наукових праць містить публікації викладачів та студентів, присвячені питанням українського та зарубіжного мовознавства, літературознавства, перекладознавства і дидактики.

Для філологів, перекладачів, педагогів та всіх, хто цікавиться зазначеними питаннями.

© Автори статей, 2023

© Хмельницький національний університет, 2023

ЗМІСТ

<i>Арзуманян Ані.</i> Фразеологічні одиниці тематичної групи «погода» в сучасній польській мові: структурно-семантичний аспект	5
<i>Бойко Світлана.</i> Творчість Генрика Сенкевича в період варшавського позитивізму	12
<i>Б'ялковський Ілля.</i> Чеслав Мілош – свідок століття	18
<i>Войталюк Світлана.</i> Методичні аспекти формування орфографічних умінь на заняттях із дисципліни «Орфографічний практикум польської мови»	22
<i>Ганяк Володимир.</i> Щодо встановлення автора передмови рукописної книги «Wirydarz poetycki»	27
<i>Гладка Дарина.</i> Вставні конструкції в інтернет-виданні «Детектор медіа»	41
<i>Горячок Інна.</i> Різноманіття жанрових форм щоденника «Ескізи пером» Анджея Бобковського	47
<i>Гуменюк Яніна.</i> Типи паронімічної атракції у творчості Оксани Забужко	54
<i>Жуковська Іванна.</i> Медіатексти як індикатор важливих змін у суспільстві	61
<i>Коваль Марина.</i> Текстоцентризм як основа формування соціокультурної компетентності	70
<i>Колеснікова Юлія.</i> Мовна освіта і культура мови як складники культурної деокупації Донбасу в контексті історичного розвитку регіону	75
<i>Кузьмінчук Оксана.</i> Розмовна лексика української та польської мов	82
<i>Куць Марія.</i> Етноніми як об'єкт вивчення в українській та польській лінгвістиці	87
<i>Левчик Тарас.</i> Ванда Хотомська і польська література для дітей	93
	98

<i>Обідченко Оксана.</i> Образ автора у «Мандрах» Василя Григоровича-Барського	
<i>Подольська Марина.</i> Ономастичний компонент як засіб творення фантастичного у романі С. Лема «Соляріс»	110
<i>Ранюк Оксана.</i> Ділова гра як метод активного навчання майбутніх педагогів на заняттях із дисципліни «Сучасний урок української мови у ЗЗСО»	117
<i>Редько Дарина.</i> Особливості говірки с. Редвинці Хмельницького району Хмельницької області	123
<i>Семенюк Станіслава.</i> Użycie łącznika w języku polskim i ukraińskim (na przykładzie terminów medycznych)	127
<i>Стингач Катерина.</i> Звертання як засіб експресивного синтаксису в літературних творах Ярослава Івашкевича	132
<i>Сторожук Діана.</i> Мікротопонімікон села Яворівці	139
<i>Токолова Алла.</i> Антонімічні пари дієслів мовлення роману А. Сапковського «Відьмак. Останнє бажання»	144
<i>Торчинська Наталія.</i> Особливості написання фонетичної і фонематичної транскрипцій сучасної української літературної мови	151
<i>Торчинський Михайло.</i> Числівник у системі частин мови: проблемні питання	159
<i>Шаховал Зоряна.</i> Значення культури мовлення і мовного етикету в сучасному суспільстві	181

Михайло Торчинський,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології,
Хмельницький національний університет

ЧИСЛІВНИК У СИСТЕМІ ЧАСТИН МОВИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

У статті визначено диференційні ознаки числівника як повнозначної відмінюваної частини мови; простежено історію виокремлення цього класу слів, трансформацію термінозначень, сучасне бачення числівника в наукових працях провідних граматистів України; пропонується відмовитися від існування порядкових числівників, які мають бути віднесені до порядкових прикметників.

Ключові слова: кількісні числівники, морфемна будова, морфологічні особливості, порядкові прикметники, порядкові числівники, семантика, синтаксична роль, числівник.

W artykule opisane cechy różnicujące liczebnika jako pełnowartościowej odmiennej części języka; prześladowana jest historia wyróżnienia tej klasy wyrazów, przekształcenia oznaczeń terminów, współczesna wizja liczebnika w pracach naukowych czołowych badacze gramatyki ukraińskiej; proponuje się rezygnację z istnienia liczebników porządkowych, które należy zaliczyć do przymiotników porządkowych.

Słowa kluczowe: liczebniki, struktura morfemu, cechy morfologiczne, przymiotniki porządkowe, liczebniki porządkowe, semantyka, rola składniowa, liczebnik.

Об'єктом нашого наукового зацікавлення є **числівник** (тут і далі виділення в тексті терміна жирним курсивом наше – М. Т.) – одна з повнозначних частин мови, які загалом кваліфікуються як «... найбільші морфологічні класи слів, яким притаманні такі чотири ознаки: 1) узагальнене (категорійне) значення, абстраговане від конкретних лексичних значень слів; 2) структура морфологічних категорій; 3) система форм словозміни або її відсутність; 4) спільність синтаксичних функцій» [9, с. 25]. Інші

граматисти можуть частково змінювати критерії розмежування частин мови, як, наприклад, І. Р. Вихованець: «Об'єднання слів у частини мови найбільш повно реалізується за семантичними, синтаксичними і морфологічними ознаками» [3, с. 9], А. П. Загнітко: «Ч. м. – лексико-граматичні класи слів, установлені на основі спільності: а) узагальненого (загальнокатегорійного) значення, абстрагованого від конкретних морфологічних та лексичних значень слів цього класу; б) морфологічних категорій; в) основних синтаксичних функцій; г) словотвірних властивостей» [14, IV, с. 158], С. Я. Єрмоленко, що в короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів «Українська мова» до частин мови відносить «... класи слів, об'єднаних за такими ознаками: 1) семантичними – наявністю спільного лексичного значення чи його відсутністю; 2) морфологічними – однаковими граматичними категоріями, формами зміни слів; 3) синтаксичними – спільною функцією слів у реченні й синтаксичною сполучуваністю з іншими словами у словосполученні й реченні» [11, с. 200] або М. Я. Плющ, яка розглядає частини мови «... як лексико-граматичні класи слів, кожний з яких характеризується: спільністю загальнокатегорійного (частиномовного) значення і граматичних властивостей: морфологічних категорій, системи форм словозміни (або її відсутності) та синтаксичних функцій, а також своєрідністю морфемного складу і словотворення» [24, с. 84]. Як бачимо, основними критеріями поділу слів на частини мови є семантичний (або лексичний), морфологічний, синтаксичний і словотвірний (або морфемний).

Зазначимо, що мовознавці по-різному підходять до виокремлення основного критерію виділення частин мови. Зокрема, автори «Граматики сучасної української літературної мови» І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко А. П. і С. О. Соколова віддають перевагу семантичному критерію, а М. Я. Плющ – синтаксичному [24, с. 84–85]. М. П. Кочерган пише, що «із трьох ознак традиційно на перше місце ставлять

морфологічні» [16, с. 246], а також зауважує, що займенники і **числівники** виділяються за логіко-семантичною (поняттєвою) ознакою, і стверджує, що «невипадково в лінгвістичних працях виділяють займенники-іменники, займенники-прикметники, займенники-числівники, займенники-прислівники, **числівники-іменники** та **числівники-прикметники** [16, с. 247]. С. В. Семчинський вказував, «... що класифікація слів на частини мови за кожним із названих критеріїв буде різною. Так, виділення **числівника** і займенника є справедливим з погляду семантичного критерію, однак воно не є необхідністю з погляду синтаксичного критерію. Більше того, різні розряди займенників і **числівників** потрапляють до різних частин мови» [26, с. 152–153].

Аналіз праць провідних вітчизняних граматистів дозволяє зробити висновок, що в мовознавстві немає єдності щодо з'ясування місця **числівника** в систематизації частин мови, а потреба усталити типологію частин мови, насамперед повнозначних, є незаперечною, що й зумовлює **актуальність теми** нашої статті.

Мета дослідження – на основі аналізу граматик кращих вітчизняних лінгвістів визначити місце різних груп **числівників** у систематизації частин мови.

Указана мета реалізується в низці **завдань**:

1) уточнити поняття «**числівник**» та схарактеризувати критерії його виокремлення;

2) описати історію становлення **числівника** як частини мови в українській мові, зіставивши її з аналогічними типологіями інших мов;

3) запропонувати власне бачення **числівника** в системі повнозначних частин мови.

Уперше **числівник** (*nomen numerāle*) як самостійну частину мови (а не складник імен) виокремили латинські граматисти, і це стало підставою для аналогічної градації в багатьох європейських національних мовах, причому іноді зі збереженням певної співзвучності у термінопозначеннях: *numerals* (англійська мова),

numéral (французька мова), проте у слов'янських мовах простежується орієнтація на творення термінів на власне мовній основі: *liczebnik* (польська мова), *číslovka* (чеська мова).

Як і в грецькій, у старослов'янській та церковнослов'янській мовах числівник був складником так званих *імен*: «Виділення *імен* ґрунтується на спільності граматичних категорій роду, числа і відмінка й охоплює іменники, прикметники, *числівники*, займенники» [34, с. 37].

Про *ім'я* (*Имя*) як частину мови згадується і в багатьох давньослов'янських граматичних працях, як-от: «Книга Івана Дамаскіна філософська про вісім частин слова», граматики «Адельфотес», «Граматики» Л. Зизанія, «Граматики СлавенскиА правилноє Свнтаґма» М. Г. Смотрицького, «Граматики словенська» І. Ужевича тощо [22]. Про цей період С. П. Бевзенко пише: «Слова, що вживалися для позначення чисел, не становили окремого граматичного класу слів: вони своїми граматичними властивостями зближувалися з іменниками (починаючи з *п'яти* і далі) чи з прикметниками (до *чотирьох* включно)» [1, с. 13]. І далі: « У давньоруській мові числові назви мали вже абстрактне числове значення, але ще не становили собою окремої частини мови. За граматичними ознаками одні з них, зокрема *одинъ, одьно, одьна, дьва, дьвѣ, триѣ, три, чѣтырѣ*, подібно до прикметників змінювалися за родами, числами і відмінками, залежно від форми означуваного ними іменника, а інші (*пять – дѣсать, съто, тысача*) мали граматичні ознаки іменників, тобто належали до якогось одного роду і відмінювалися в однині, множині та двоїні» [1, с. 183].

І лише в середині XVIII ст. М. В. Ломоносов у своїй граматиці вперше назвав *числівник* особливою частиною мови, оскільки такі слова втратили граматичні ознаки, характерні для іменників та прикметників, і перетворилися в абстрактні найменування числових понять. І вже у «Граматиці» О. Павловського (1818 р.), фактично першому граматичному описі народнорозмовної української мови, виокремлено

числівники («числительныя имена»), однак автор зазначає, що «в именахъ сего рода особенныхъ отступлений ... не имѣется ... исключая неважную разницу въ перемѣнахъ окончаній нѣкоторыхъ склоняющихся имен, напр. *двома*, или *двоіма*, *тріома*, *пятьма*, *шостома*...» [23, с. 12–13].

Відповідний термін почали використовувати й західноукраїнські граматисти, праці яких були орієнтовані на мовну практику носіїв української (русинської, рутенської) або російської мов, однак значна частина їх написана польською, німецькою, латинською, угорською мовами.

Наприклад, в «Граматиці славо-рутенській» М. Лучкая назви частин мови подаються латиницею й кирилицею та підкріплюються зразками розмовного мовлення: «*Numeralia* (числительные), причому розмежовуються *кількісні числівники* (*два*, *три*, *сто*), зокрема *збірні* (однина – *четверо*, множина – *четвери*), і *порядкові* (*первый*, *вторый*) [36, с. 63–68].

У граматиці Й. Левицького, написаній німецькою мовою, *числівники* («*имѣна числительныя – Die Zahwörter*») поділені на *кількісні* («*основательныя – Grundzahlen*»: *сѣмь*, *двадцать*) і *порядкові* («*порядочныя – Ordnungszahlen*»: *седьмой*, *сороковый*), а також *збірні* (*двадцатьро*) і *дробові* (*пѣлтора*) [37, с. 93–99].

Я. Головацький у «Граматиці російської мови» розмежував дев'ять частин мови і, незважаючи на назву й виклад матеріалу, навів багато українськомовних прикладів, що можна підтвердити дефініцією *числівника*: «*Имя числительное* є слово, котрымъ означается число (количество) предметовъ або порядковъ, въ якомъ они одинъ за другимъ слѣдуютъ»: *двичи*, *дрѣтѣй* [5, с. 105], причому варто відзначити, що *числівник* як частина мови Я. Головацьким раніше не називався.

У цей час в Україні, підпорядкованій Московії, через систематичні утиски української мови розбудова її граматичної системи практично призупинилася. Однак осібно треба назвати багатотомну працю О. О. Потебні «Із записок з російської

граматики» [25], у якій, зокрема, автор відніс до слів лексичних (по суті, повнозначних частин мови) і **числівники**, відзначивши їхню близькість з іменниками і прикметниками.

У ХХ ст. граматична система української мови остаточно стабілізувалася, і **числівники** зайняли в ній стабільне місце. Наприклад, Є. Тимченко в посібнику «Українська граматики» (1907 р.) характеризував такі повнозначні частини мови, як речівник, прикметник, часівник, **числівник**, прислівник і займенник [31]. С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер у третьому виданні «Граматики руської мови» (1914 р.) кваліфікували чотири частини мови, які «називають ся **імена**», і це: «... **числівники**, що виражають число осіб або річий або служать для иньших числових понять» [8, с. 45]. І. С. Нечуй-Левицький у «Граматиці українського языка» (1913 р.) теж визначає дев'ять частин мови (у нього – частки мови): «1) ймення предметне, 2) ймення прикметне, 3) **ймення числове**, 4) займення, 5) дієслов, 6) прикметник, 7) предлог (прийменник), 8) союз, 9) викрик» [21, с. 10].

Після 1917 року українська мова спочатку отримала всі можливості для подальшого розвитку, що відбилося й на усталенні граматичних стандартів. Зазвичай автори таких праць використовували напрацювання своїх попередників, запозичали термінологію насамперед із російської мови, вигадували власні термінопозначення, які не завжди схвально сприймалися науковою і педагогічною громадськістю. Для прикладу назвемо низку видань 1917 – початку 1930-их років, в яких використовуються різні термінопозначення **числівника** і навіть починають висловлюватися сумніви в його існуванні.

Зокрема, у брошурі «Грамматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві» (1917 р.), створеній як перекладний (російсько-український) словничок, пропонується такий відповідник: «**числительное** – **числівник**» [10].

Є. Тимченко в перевиданій 1917 року «Українській граматиці» детально описує дев'ять груп слів, зокрема «**числівник**,

чи **ймення числове**, часть мови, що показує кількість (число) предметів (*один, два, три*), або ряд, в якому вони по собі йдуть (*перший, другий, третій*), через те **числівники** й поділяються на головні й рядові» [32, с. 8].

В. Сімович у «Граматиці української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці» (1919 р.) намагався не лише подати назви частин мови, а й доступно (адже посібник призначений для самостійного вивчення української мови) з'ясувати їхнє значення: «Слово, що подає число предметів, осіб, речей і т. д. – це **числівник**». Автор зазначив, що іменники, прикметники, займенники й **числівники** «... звуться до купи ще й **іменами**» [28, с. 28–31].

М. Наконечний у програмі-конспекті «Українська мова», що кваліфікується і як посібник для педтехнікумів та факсоцвхів, і як поради́ник учителям шкіл профосвіти, пропонує називати частини мови іменником, прикметником, дієсловом, прислівником, прийменником, сполучником і часткою; замість **числівника** розрізняє **числові назви іменникового і прикметникового типу** [20].

П. Горецький та І. Шаля в підручнику з української мови для вищих шкіл (1929 р.) поділ слів на частини мови пов'язують з особливостями їх відмінювання, однак **числівників** немає ні серед змінних, ні з-поміж незмінних слів [6, с. 62]. Проте вже 1931 року О. Синявський у праці «Норми української літературної мови» [27], хоч і знову частково трансформував систему частин мови, але **числівник** відновив.

Зрештою, у першій частині підручника для середніх шкіл «Грамматика української мови» («Морфологія», 1934 р.), авторами якого є А. Шевчук, І. Бойків та О. Радченко, знаходимо ту типологію частин мови, яка, за невеликими винятками, звична для більшості носіїв нашої мови: іменник, прикметник, **числівник**, займенник, дієслово (разом із дієприкметником), прислівник (разом із дієприслівником), прийменник, сполучник, частка й вигук [35].

Розгук сталінської реакції у тридцятих роках ХХ ст., зокрема, призвів і до певного простою в розвитку української граматичної системи, однак варто зазначити, що на цей час терміносистема частин мови, після певного періоду варіативних хитань, вже була сформована. Частково відчувався вплив російського мовознавства (він продовжувався фактично до кінця ХХ ст.), однак загалом усі назви частин мови були українськомовними (наприклад, **числівник**, бо означає число).

У 1940-их роках вітчизняні граматисти переважно дотримувалися цих стандартів, іноді частково змінюючи їх або доповнюючи новими групами слів. Заслуговує на увагу й деталізація принципів виділення частин мови. Наприклад, вказуючи на їхнє значення, Б. М. Кулик зазначає, що «**числівник** називає число предметів ... або порядок при переліку» [17, с. 87–88].

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. було остаточно сформовано українську граматичну терміносистему, пов'язану з виокремленням частин мови, серед яких виділявся й **числівник**. Водночас у цей період все більше з'являється наукових праць, у яких переглядається така систематизація, вводяться нові розряди слів і заперечується існування тих, які були виокремлені раніше.

Відзначимо працю М. А. Жовтобрюха і Б. М. Кулика «Курс сучасної української мови» (1965 р.), у якій при характеристиці типології частин мови був зроблений екскурс і в історію такого поділу слів, зокрема схарактеризований внесок у систематизацію російських лінгвістів, що значною мірою вплинуло на трансформацію поглядів багатьох вітчизняних граматистів. Не аналізуючи з відомих причин мовознавчі праці російських мовознавців, усе-таки процитуємо окремі положення їхніх учень, що насаперед стосуються **числівника**, причому зробимо це в баченні М. А. Жовтобрюха і Б. М. Кулика.

Зокрема, стверджується, що ще в середині ХІХ ст. Ф. І. Буслаєв відокремив від **імені числівник**, і дев'ятикомпонентна типологія частин мови проіснувала в

шкільних граматиках аж до початку ХХ ст. О. О. Шахматов (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) серед частин мови виділяв три основні розряди слів: повнозначні, неповнозначні (і серед них **числівники**) та службові. В. О. Богородицький (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) поділяв слова на чотири групи: повнозначні із самостійним значенням, повнозначні з меншою самостійністю значення (серед них **числівники**); частки, або слівця відношень, та вигуки [12, с. 211–213].

Низка новацій щодо упорядкування системи частин мови запропонована в академічному курсі «Сучасна українська літературна мова. Морфологія», виданому 1969 р. за редакцією І. К. Білодіда. Зокрема, зі складу **числівників** вилучено розряд **порядкових**: «Слова, що означають порядкове місце предмета серед інших однорідних предметів і утворені від **числівників**. становлять групу порядкових прикметників: *сорок дев'ята школа, третій поверх, вісімнадцятий кілометр, сто сорок п'ята сторінка*» [30, с. 188].

Ще раніше низку пропозицій щодо удосконалення типології частин мови висловив І. К. Кучеренко, який, наприклад, звернув увагу на слова, що мають виразну граматичну ознаку прикметника (закінчення **-ий**) і в традиційному мовознавстві належать до різних частин мови – **числівників** (*перший, сьомий*), займенників (*такий, усякий, кожний*), **дієприкметників** (*працюючий, писаний*) – усі вони були об'єднані терміном **ад'єктивні слова** [18; 19, с. 438].

Відзначимо також монографію І. Р. Вихованця «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» [3], у якій автор детально розглядає проблемні питання теорії частин мови. Зокрема, дослідник на основі семантичних, синтаксичних і морфологічних ознак слова виділяє одиниці, «... які позбавлені частиномовних рис. Це, з одного боку, займенники ..., і, з другого боку, прийменники, сполучники, частки, зв'язки, **числівники** і вигуки, які не належать до слів. Останні становлять три групи: 1) прийменники, сполучники, частки і зв'язки ...; 2) **числівники**, що виявляють словесну ущербність (поступову втрату

морфологічної членованості) і перетворюються на лексичні морфеми – лексичні показники граматичної категорії числа (конкретної однини і конкретної множини); 3) вигуки ...» [3, с. 40]. Загалом погоджуючись із поділом слів на ядерні і периферійні частини мови, можемо, однак, засумніватися, що не є словами (частинами мови) **числівники**, прийменники, сполучники, частки, зв'язки і вигуки, а також займенники.

Якщо говорити про класифікацію частин мови, яка функціонує в граматиці української мови після проголошення незалежності України, то можемо відзначити певний розрив між систематизаціями, що практикуються у шкільній та наближеній до неї вищівській освіті, і типологіями частин мови, які пропонують академічні видання, до яких можна віднести енциклопедичні та словникові праці (проте можливі й окремі винятки з цього твердження).

Про це писала К. Г. Городенська у словниковій статті «**Числівник**» в енциклопедії «Українська мова», яка запропонувала стисле визначення: «**Числівник** – частина мови, клас слів зі значенням кількості», доповнивши його уточненням «Традиційно до **Ч.** зараховують і слова, що визначають стосунок предмета до числа під час лічби: *перший, другий, третій, четвертий* і т. д. Відповідно до цього розмежовують **кількісні** й **порядкові Ч.**» [33, с. 793]. Заслуговує на увагу й екскурс в історію градації **числівників**: «В. В. Виноградов уперше в рос. мовознавстві (у праці «Русский язык», 1947) обґрунтував грамат. безпідставність віднесення порядкових слів до **Ч.** і вмотивував виокремлення їх у самостійну, семантично замкнену групу порядкових прикметників на основі морф., синтакс. та лекс.-семантичних ознак. В укр. мовознавстві таке витлумачення статусу порядкових слів почало утверджуватися з кін. 60-х рр. 20 ст., спочатку в академ. курсі «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969), а потім і в підручниках з морфології для вищих навч. закладів. У шкільних підручниках, словниках **Ч.** і досі подають як слова, що

визначають кількість та порядок предметів при час лічби» [33, с. 793].

І справді, шкільні підручники дотримуються єдиної, традиційної, структури: «Усього українська мова налічує 10 частин мови: 6 самостійних (іменник, прикметник, займенник, **числівник**, дієслово, прислівник), 3 службових (прийменник, сполучник, частка), вигук (не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови)» [4, с. 206].

Загальноприйнятими є й дефініція та морфологічні ознаки цієї частини мови: «**Числівник** – це самостійна частина мови, що означає число, кількість предметів або порядок їх при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрий?* Наприклад: *нуль, три, двадцять, чотири, семеро, п'ятий*.

За значенням **числівники** поділяються на дві групи: кількісні й порядкові.

Кількісні числівники позначають число чи кількість предметів і відповідають на питання *скільки?* Наприклад: *одинадцять, дев'яносто*.

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі й відповідають на питання *котрий?* Наприклад: *сьомий, двадцять перший*.

Кількісні числівники змінюються за відмінками. Вони не мають ні роду, ні числа, крім **числівників** *один (одна, одне, одні); два (дві); обидва (обидві); півтора (півтори); нуль, тисяча, мільйон, мільярд*.

Порядкові числівники змінюються за родами, числами й відмінками» [13, с. 164].

Кількісні числівники поділяють на три розряди: **цілі числа** (позначають кількість окремих предметів: *десять, сорок шість*), **дробові** (позначають кількість частин від цілого: *одна восьма, півтора*) і **збірні** (позначають кількість предметів як одне ціле: *двоє, обидва, шестеро*) [13, с. 168].

У навчальному посібнику «Сучасна українська літературна мова», виданому 2011 року за редакцією С. О. Карамана, дефініція

числівника мало чим відрізняється від шкільної: «*Числівником* називається частина мови, що означає число або певну кількість однорідних предметів чи порядок предметів при лічбі» [15, с. 225], але кількість розрядів *числівників* за значенням і граматичними ознаками збільшена: до *кількісних* віднесені *власне кількісні, неозначено-кількісні, збірні і дробові*; окремо виділені *порядкові числівники* [15, с. 226].

Аналогічною є характеристика *числівника* і в підручнику М. Я. Плющ «Грамматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія», проте відзначимо насамперед чітко виокремлення синтаксичних функцій кількісних і порядкових *числівників*: «Усі *числівники* в реченні пов'язані з іменниками або виступають як назва числа без іменника. Такі синтаксичні сполучення *числівника* з іменником у формах називного і знахідного відмінків функціонують як один член речення – підмет або додаток: *У вікно моє пильно дивляться сто вікон* (Б. Ол.); *Сто річок перебрів у броду* (Мал.).

У непрямих відмінках *числівники*, що позначають кількість, є узгодженими означеннями: *у семи* (скільки?) *студентів*, *з п'ятнадцятьма* (скільки?) *гривнями*.

Числівники, що означають порядок предметів при лічбі, завжди виступають узгодженим означенням: *десятий* (який?) *літак*; *до четвертого* (якого?) *класу*.

Числівник може виконувати також роль іменної частини складеного присудка, наприклад: *Серце в нас одне* (Рил.); або в сполученні з іменником – обставини: *Повернуся із походу за чотири роки* (Нар. тв.)» [24, с. 208].

Проте більшість вітчизняних граматистів заперечує існування традиційної градації *числівників*.

Ще 1993 року К. Г. Городенська, автор розділу «*Числівник*» в підручнику «Грамматика української мови». в дефініції цієї частини мови вказала: «*Числівник* – повнозначна частина мови, яка означає кількість предметів (певну або точно не визначену) та абстрактно-математичну кількість: *двадцять студентів*, *дві*

третіх доби...» [2, с. 142]. Зазначається, що не всі слова, що мають кількісне значення, належать до **числівників**, і це, крім кількісних іменників, на зразок *десяток, сотня, четвірка*, «... і слова типу *перший, другий, третій* і под. які довгий час кваліфікувалися лінгвістами як **порядкові числівники**» [2, с. 143].

Аналогічний висновок щодо **порядкових числівників** зроблено в підручнику «Сучасна українська літературна мова», виданому 2002 року за редакцією А. П. Грищенко: «Окрему семантичну групу становлять відносні прикметники, що виражають ознаку за порядком розташування предметів у просторі, процесів і явищ у часі тощо ... Порядкові прикметники пов'язані регулярними словотвірними відношеннями з **числівниками** і традиційно кваліфікуються як їх окремий функціональний розряд – **порядкові числівники**. Однак властиві їм морфологічні, синтаксичні і лексико-семантичні ознаки створюють абсолютно достатні підстави для ідентифікації відповідних слів як прикметників, що виражають ознаки за типом семантичної мотивації відношення» [29, с. 335].

Своєрідним підсумком дискусій щодо **числівника**, які тривали наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., є детальний аналіз історії і сьогодення цієї групи, викладений В. О. Горпиничем у підручнику «Морфологія української мови» (2004 рік).

Насамперед інтерпретовано поняття кількості, що може виражатися такими граматичними засобами, як категорія числа (*учень – учні*), іменниками із значенням міри (*мішок картоплі*), порядковими відчислівниковими прикметниками (*перша кімната*), відчислівниковими дієсловами (*подвоїти*), відчислівниковими прислівниками (*тричі*), займенниками (*стільки*), синтаксичними словосполученнями (*дві третіх*) і **числівниками** (*шість*) [7, с. 119].

Таке трактування дає підстави для розмежування понять широкого (К. Городенська, А. Грищенко, А. Супрун) і вузького (І. Милославський та інші) розуміння **числівника** як частини мови. Зокрема, білоруський мовознавець А. Супрун до **числівників**

відносить «...клас повнозначних слів, які означають число, кількість, міру і пов'язані з числом розумові категорії порядку при лічбі, кратності (повторюваності), сукупності (збірності). Відповідно до цих визначень він виділяє такі розряди **числівників**: кількісні (*три, шість*), порядкові (*третій, шостий*), кратні (*двічі, тричі, вп'ятеро*), збірні (*двоє, обидва*), розділювальні (*по двоє, по троє, по два, по три*), неозначено-кількісні (*багато, мало, кілька, скільки*), дробові (*пів, чверть, третина, половина, одна третя*)» [7, с. 119].

Погоджуємося з В. О. Горпиничем, що «... в усіх цих лексемах, крім кількісних і збірних, основною семантикою є предметність, ознака, дія, обставина, дейксис, а поняття кількості і числа – додатковою. Оскільки частиномовне (категоріальне) значення формується на базі основної семантики, а не додаткової, то до **числівника** як окремої частини мови належать лише ті слова, у яких основним значенням є кількість (предметна або абстрактна), пов'язана з числом, тобто слова з кількісною і збірною семантикою» [7, с. 119–120].

На основі вузького розуміння «... **числівник** можна визначити як самостійну частину мови, яка означає абстрактне число й точну предметну кількість, пов'язану з числом, і протистоїть іменникам і прикметникам нульовою категорією роду, поділом на однину/множину, своєрідними закінченнями, специфічними суфіксами, двофункціональним статусом і дискретною валентністю в словосполученні» [7, с. 121].

На основі цих ознак формується така дефініція: «**Числівник** (лат. *numeralis* – числовий) – самостійна змінювана частина мови, до якої належать слова, що мають категоріальне значення означеної кількості і абстрактного числа, виражене категоріями роду, числа, відмінка і власне суфіксами» [7, с. 121].

Натомість, згідно з таким розумінням, В. О. Горпинич до **числівників** не відносить:

так звані іменникові **числівники** (*нуль, тисяча, мільйон*), які є іменниками, тому що мають категорію роду, змінюються за

числами, мають іменникові закінчення і вживаються з узгодженими означеннями;

неозначені **числівники**, які кваліфікуються як займенники (*кільканадцять, стонадцять*, а також *багато, чимало*), які вказують на неозначену кількість і виконують, по суті, дейктичну функцію;

іменники з кількісним значенням, вжиті у прямому або переносному значенні (*віз (яблук), купа (зошитів), ліс (рук), море (сліз)*), які вказують на кількість, не пов'язану з числом, або не називають точної кількості, пов'язаної з числом, і мають морфологічні ознаки іменника;

відчислівникові іменники (*п'ятірка, трійка, десятка*), що мають категоріальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції і суфікси іменника;

порядкові числівники (*третій, шостий, сімеадцятий*), які не набули ознак числівника, а мають усі ознаки прикметника (синтаксичний рід, число, відмінок і т. д.);

числівник один (*одна, одне, одні*), який, хоч і належить до числового ряду, але має всі ознаки прикметника (синтаксичний рід, число, відмінок);

дробові (*дві третіх, одна ціла і сім десятих*) і **складені** (*двадцять сім, дві тисячі триста сорок чотири*) **числівники**, оскільки це не морфологічні одиниці, а синтаксичні словолсполучення [7, с. 125–126].

При вузькому і широкому розумінні **числівника** як частини мови поділяють на різні групи семантичних і структурних різновидів: у першому випадку – це кількісні (*десять, сто*), збірні (*трое, четверо*) і дробові (*півтора, півтораєста*), а також прості (*два, сорок*) і складні (*шістдесят, сімсот*), а в другому – означено- (*шість, тридцять*) й неозначено-кількісні (*кілька, небагато*), дробові (*три десятих, дві цілих і сім десятих*) і збірні (*двоє, тридцятєро*), а також прості (*п'ять, вісім*), складні (*вісімдесят, двісті*) і складені (*двісті двадцять шість, триста вісімдесят дев'ять*) числівники [7, с. 126–130].

Як бачимо, **числівник** як частина мови в україністиці функціонує більш ніж двісті років, і вже протягом тривалого часу ведуться суперечки насамперед стосовно розмежування кількісних та порядкових груп. Безумовно, це пов'язано з тими критеріями, які покладено в основу виокремлення всіх (принаймні повнозначних) частин мови.

На нашу думку, немає підстав виділяти **порядкові числівники**, які нічим не відрізняються від прикметників, зокрема відносних: вказують на певний стосунок до порядку розташування компонентів (*перший, другий і попередній, наступний*), відмінюються за родами, числами й відмінками (*третього, у двадцятих (роках) і синього, в далеких (селах)*), в реченні виступають узгодженими означеннями або іменними частинами складеного іменного присудка (*Проїхав уже третій потяг; Хлопець у змаганнях був перший і Промчав швидкий поїзд; Хлопець був сумний*); зрештою, може збігатися навіть спосіб творення (у порядкових числівників – в основному флективний: *сьомий, десятий*, що можливе і у прикметників: *ведмежий, вовчий*).

Такий самий висновок зробив й І. Р. Вихованець у «Граматиці сучасної української літературної мови. Морфології» (2017 рік): «Як вторинні утворення функціонують відчислівникові прикметники, нерідко зараховувані до **порядкових числівників**. Вони формують співвідносні пари з вихідними числівниками: *один – перший, два – другий, три – третій, чотири – четвертий, п'ять – п'ятий* і под. Це типові порядкові прикметники з морфологічними показниками, передусім із сукупністю прикметникових закінчень, формально-синтаксичною функцією приіменникового валентно не зумовленого другорядного члена речення і семантико-синтаксичною функцією квантитативно-атрибутивної синтаксеми...» [3, с. 267].

Натомість **кількісні числівники** з іменниками та прикметниками такої спорідненості не мають. Крім вказівки на число або кількість, такі лексеми характеризуються специфічними

граматичними ознаками. По-перше, «... відсутність категорії роду у числівника при наявності її у генетично споріднених іменниках і прикметниках є його диференціальною ознакою» [7, с. 121]. По-друге, «... незважаючи на числовий характер лексичного значення, числівник має специфічну граматичну категорію числа, якою він відрізняється від граматичної категорії числа іменника. Всі числівники української мови, крім лексеми *один (одна, одне)*, за значенням і формою є словами тільки множини (*pluralia tantum*)» [7, с. 122–123]. По-третє, «... диференціальною ознакою стосовно іменника і прикметника, здатного виділити числівник в окрему частину мови, є не власне категорія відмінка, а закінчення родового, давального, орудного і місцевого відмінків (*-ох, -ом, -ома, -ох*), які відрізняють числівник від іменника (пор. відповідні закінчення *-ів, -ам, -ами, -ах*) і прикметника (пор. відповідні закінчення *-их, -им, -ими, -их*): *нових чотирьох столів, новим чотирьом столам, новими чотирма (двома) столами, на нових чотирьох столах*» [7, с. 123].

Як і іменники, *кількісні числівники* можуть бути підметами (*Чотири ділиться на два*), присудками (*Різниця двох чисел становить сім*), додатками (*Чотири додати до п'яти*), означеннями (*Студент володіє двома мовами*) й обставинами (*Шість ділиться на три*). «Отже, *числівник*, на відміну від прикметника, для якого характерна лише атрибутивна і предикативна функції, має, як іменник, повну парадигму синтаксичних функцій – суб'єктну, предикативну, атрибутивну, обставинну і об'єктну» [7, с. 123]. Відмінності простежуються на рівні словосполучення: іменники або прикметники в усіх формах того самого словосполучення є або головними (*червоний від сорому, червоного від сорому*), або залежними (*зустрічаю друга, зустрічатиму друга*) компонентами, водночас кількісні числівники в називному і знахідному відмінках є стрижневим компонентом (*прибуло шість тракторів*), а в родовому, давальному, орудному і місцевому – залежним (*немає двох тракторів*). «Отже, двоїстим

статусом числівник у словосполученні суттєво відрізняється від статусу іменника і прикметника» [7, с. 124].

Зрештою, **кількісні числівники** мають специфічні суфікси, на зразок **-надцять** (вісімнадцять), **-дцять** (двадцять), **-ой-е** (трьох), **-ер-о** (шестеро).

«Отже, морфологічні ознаки, суфікси й синтаксичні властивості протиставляють числівник іменникові та прикметникові... і виокремлюють його в самостійну частину мови» [7, с. 124].

Таким чином, можна вважати доведеними факти, по-перше, віднесення порядкових числівників до прикметників, по-друге, існування кількісних числівників як самостійної відмінюваної частини мови.

За семантичними ознаками варто розрізняти **означено-кількісні** (три, сорок, сто), **неозначено-кількісні** (кілька, кількадесят, кількасот), **дробові** (півтора, дві третіх, одна ціла сім десятих) і **збірні** (двоє, десятеро, двадцяттеро) **числівники**. На нашу думку, тут більше підходить широке розуміння **числівника** як частини мови, тому і включено до його складу неозначено-кількісні лексеми, які все-таки більш реально вказують на кількість (наприклад, *декілька* – це не *кількадесят* і не *кількасот*), ніж займенники числівникового типу (*стільки* може бути кількість в одиницях, сотнях і навіть тисячах). Також до означено-кількісних відносимо слова *нуль, тисяча, мільйон, мільярд*, які чітко вказують на певне число і можуть входити до складу багатокомпонентних числівникових конструкцій, хоча й відмінюються як іменники.

За структурними ознаками **числівники** бувають **прості** (*п'ять, десять, тисяча*), **складні** (*шістдесят, дев'яносто, вісімсот*) і **складені** (*три четвертих, сорок один, чотири мільйони*). Знову ж таки, останній тип має право на існування, оскільки він є диференційною особливістю числівника як частини мови з комплексним значенням і своєрідним відмінюванням, а аналітичні граматичні форми фіксуються серед прикметників і прислівників (складена форма вищого і найвищого ступенів

порівняння: *більш веселий, найбільш сумно*), дієслів (давноминулий час і складена форма майбутнього часу: *ходив був, буду писати*), службових слів (прийменників: *незважаючи на*; сполучників: *через те що*; часток: *що за*), вигуків (*Доброго дня!*), а серед власних назв якраз і переважають словосполучення і навіть предикативні одиниці (місто *Біла Церква*, повість «*Гуси-лебеді летять*»).

Особливості відмінювання числівників є одними із найскладніших серед усіх повнозначних частин мови, як і способи поєднання їх із залежними компонентами, переважно іменниками або словами, вжитими в їхньому значенні, однак на визначення частини мови вони не мають вагомого впливу, тому їх і не розглядаємо детально.

У перспективі необхідно з'ясувати місце в системі частин мови прислівників, дієслівних форм та модальних слів, які теж мають низку суперечливих моментів, тому що слід враховувати об'єктивні закони розвитку мови і не боятися усувати ті положення, які вже не відповідають вимогам сьогодення.

Список використаної літератури

1.Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Закарпатське обласне книжно-газетне видавництво, 1960. 415 с.

2.Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. 336 с.

3.Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.

4.Ворон А. А., Соколенко В. А. Українська мова. Профільний рівень: підручник для 10 класів закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2018. 288 с.

5.Головацкий Я. Грамматика русского языка. Львов: Напечатано черенками Института Ставропигийнского, 1849. 224 с.

6.Горецький П., Шаля І. Українська мова : практично-теоретичний курс : підручник для вищих шкіл. Київ : Книгоспілка, 1929. 337 с.

7.Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 335 с.

8.Грамматика руської мови. Уложили Степан Смаль-Стоцький і Федір Гартнер. Третє перероблене видання. Відень, 1914. 203 с.

9.Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О.; за редакцією Городенської К. Г. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

10.Грамматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві. Київ, 1917. 20 с.

11.Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За редакцією Єрмоленко С. Я. Київ : Либідь, 2001. 222 с.

12.Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Київ : Радянська школа, 1965. Частина І. 424 с.

13.Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова: підручник для 6 класу загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2014. 256 с.

14.Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т. 1. 402 с. Т. 2. 350 с. Т. 3. 426 с. Т. 4. 388 с.

15.Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник. За редакцією Карамана С. О. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

16.Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.

17.Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підручник для нефілологічних факультетів педагогічних і вчительських інститутів УРСР. Київ : Радянська школа, 1948. 331 с.

18.Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Друге питання. Вінниця : Поділля, 2003. 464 с.

19.Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Київ : Видавництво Київського університету, 1961. Ч. 1. Морфологія. 172 с.

20.Наконечний М. Українська мова : програма-конспект : посібник у педтехнікумах і на факсоцвиху та як поради́ник учителя́ві по школах профосвіти. Харків : Рух, 1928. 240 с.

21.Нечуй-Левицький І. Грамматика українського языка. Ч. I: Етимологія. Київ, 1913. 166 с.

22.Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ : Наукова думка, 1985. URL: <http://litopys.org.ua/nimchuk/nim.htm> (дата звернення: 15.05.2023).

23.Павловскій А. Грамматика малоросійскаго наречія, или Грамматическое показаніе существеннейшихъ отличій, отдалившихъ малоросійское наречіе отъ чистаго російскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаніями и сочиненіями. СанктПетербургъ: Типографія В. Плавильщикова, 1818. 108 с.

24.Плющ М. Я. Грамматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

25.Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. 536 с; Москва : Просвещение, 1968. Т. 3. 551 с; 1985. Т. 4. Вып. 1. 287 с.; Вып. 2. 406 с.

26.Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Видання друге. Київ : АТ «ОКО», 1996. 416 с.

27.Синявський О. Норми української літературної мови. Харків : Радянська школа, 1931. 306 с.

28.Сімович В. Грамматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці. Київ, Ляйпціг, Коломия : Українська накладня, 1919. 584 с.

29.Сучасна українська літературна мова. За ред. Грищенко А. П. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.

30.Сучасна українська літературна мова. Морфологія. За редакцією Білодіда І. К. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.

31.Тимченко Є. К. Українська грамматика. Київ : Друкарня товариства Н. А. Гирич, 1907. Ч. 1. 179 с.

32.Тимченко Є. Українська грамматика. Друге видання. Київ : Друкарня Університету Святого Володимира Акціонерного Товариства друкарського і видавничого діла Н. Т. Корчак-Новицького, 1917. 168 с.

33.Українська мова. Енциклопедія. Редколегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 821 с.

34.Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів : Новий Світ–2000, 2007. 188 с.

35.Шевчук А., Бойків І., Радченко О. Граматика української мови підручник для середніх шкіл. Друге видання. Харків : Радянська школа, 1934. Частина 1. Морфологія. 144 с.

36.Grammatica slavo-ruthena: seu vetero-slavicae, et aktu in montibus carpathicis parvo-russicae, seu dialecti vigentis lingve. Edita per Michaelem Lutskay. Budaë : Typis reg. universitatis pestiensis, 1830. 210 s.

37.Lewicki Joseph. Grammatic der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien = Grammatyka języka ruskiego w Galicyi. Przemyśl, 1834. [7], XXVI, 212, 59, [11] s.